

Mýty ve vlastním domě

M. Gottlieb, I. Hanousková: *Myths in Our "Oikos". Život. Prostr., Vol. 35, No. 6, 295 – 298, 2001.*

The paper deals with the myths common in social sciences, as well as in politics, health science, and knowledge of human biology or psychology. On the examples of Bacon's observations it shows that myths can be remarkable stable. This fact is proved by Bacon's parallels of idols. It points at the fact that myths can be connected with the evaluation and practice of politics. On the example of the myth of "hundred-years water" it shows that also the well-elaborated professional technological consensus can become myth. It points at the fact that the feedback between applications of science in a landscape and science itself absents. The analysis of this theme ought to contribute to the theoretical bases of anthropoecology. Because the man is one of the most important key factors of cultural landscape, everything marked as the will to activity, imagination and wonder ought to have its own place in the landscape which is a complex of finely tied ecological and cultural phenomena, systems. Or the cycle of ecologically simple human pleasures.

Mýty provázejí druh *Homo sapiens* od samotného počátku jeho existence. My, lidé 21. století, se pouze dohadujeme, co znamenají vrypy našeho dávného prapředka v jeskyních, na skalních masivech rozprostřených po celé planetě. Jsou to prvopočátky jakési abecedy, záznamy významných událostí, magické vzorce mající kladně ovlivnit konání tehdejších lidí, projevy prvotního umění? Existují mýty spojené s existencí dávných kultur – sumerské, egyptské, indické, čínské, řecké, románské a jejich archetypy v nejrůznějších obměnách. Do dnešního dne jsou nevysychajícím zdrojem inspirace světového umění. Existují však nejen mýty indiánské, nýbrž i mýty jednoho každého indiánského kmene, třeba odžibwejské, jednou silně eroticky zabarvené, jindy prostoupené hlubokým zkušenostním porozuměním přírodním dějům.

Ne o těchto věcech se chceme zmiňovat. Chceme se dotknout mýtů ve vlastním domě, mýtů ve vědě, speciálně ve vědách ekologických, krajinněekologických. Je to stejná rovina posuzování jako mýty v politice, zdravotě, v poznání o biologii či psychologii člověka.

Mýty mohou být podivuhodně stálé

V dějinách obecného myšlení, v dějinách filosofie, existovala hvězdná údobí, která zásadním způsobem

změnila lidský přístup k otázkám Všemohára, kosmu, přírody, společnosti, člověka. Sem bezesporu patří Baconovo (více než 400 let staré) učení o idolech, řečeno soudobým jazykem o iluzích a mýtech. Pro mnohé specialisty patří k příjemným objevům. Snad nenadsazujeme, řekneme-li, že je to objev i pro mnohé ekology. O Baconovi a jeho učení o idolech se zmiňujeme i proto, že jsou spolu s o něco mladším R. Descartem (narozen r. 1596, zatím co Bacon r. 1561) mnohými současnými ekologickými autory činěni zodpovědnými za špatné nasměrování vývoje naší civilizace. Tím, že prohlásili člověka za vládce přírody, že ztotožnili poznání vědy se silou, že se snažili přeměnit vědu "v nějaké výnosné řemeslo" atd. Že je to tvrzení velmi přímočaré, neohlížející se na protější klady, jemnosti a subtilnosti, to dokazují všechny Baconovy idoly: *idola tribus*, *idola fori*, *idola theatri*, *idola specus*, v českém překladu idoly rodu, idoly tržiště, idoly divadla, idoly jeskyně.

Idoly rodu jsou spojeny s nedokonalostí smyslových orgánů člověka, s omezeností lidského rozumu. A přesto, i člověk pod vlivem tohoto idolu přistupuje k poznání pravdy analogicky *podle sebe*, jak to programově vyhlásila v určitém období starořecká kultura ústy Protagora "Člověk je měřítkem všech věcí." Stojí za to připomenout slavnou metaforu lidského rozumu. Ten je podle Bacona podoběn křivému zrcadlu, které přidává svou podstatu

k podstatě všech věcí a odráží je proto v posunuté, v pokřivené podobě.

Idoly tržišť jsou spojeny se zvykem brát za pravdu to, o čem se nejvíce mluví. Souvisí to i s nekritickým přejímáním určitých výrazů, pojmů, které stav věci vyjadřují nepřesně, zamlženě. Bacon tu ve své době jasně viděl "zpětnou vazbu". Samy tyto vykonstruované prázdné abstrakce, nejasné pojmy, znovu ovlivňují lidské myšlení.

Idoly divadla se zakládají na slepé víře v autority, v jejich myšlenkové konstrukce, které se veřejnosti předkládají jako pompézní divadelní kusy.

Idol jeskyně je vyvoláván nejen biologickým uspořádáním člověka, nýbrž i jeho kulturou, výchovou, zájmy. Člověk se navykl pozorovat přírodu právě z tohoto stanoviska, ze své jeskyně, přičemž svůj jazyk popisu vydává za jedině možný, jedině objektivně platný. Nebo ji pozoruje z hlediska své specializace, úzkého kroužku určitým směrem zainteresovaných zájemců.

Není snad potřeba zvláštní jasnozřivosti k poznání, že si Bacon přes hradby staletí podává ruku s dnešními postmodernistickými myšlenkovými proudy. Bacon, který velmi dobře znal život své doby, jak politický (měl i významné funkce v oficiální politice), tak národohospodářský, měl velmi "zbystrěný čich" pro význam sympatií a antipatií vědců při reálném badatelském procesu. Velice přesně postřehl, že jim chybí míra, nebojme se tohoto slova, dialektické pojetí míry věcí. Jedni vidí u předmětů pouze rozdíly, druzí převážně shody. Jedni mají sklon věřit pouze hodnotám minulosti, druzí pouze hodnotám novým, soudobým. To Bacon nepokládal za správné. S trochou nadsázky bychom jej mohli označit za zastávce třetí cesty, která při akcentování hodnot nových hledí zachovat všechno dobré a prověřené staré. Jeho důrazné upozornění, že *"nesprávné způsoby vědeckých důkazů vedou vždy k otroctví světa před lidskou myšlenkou a k otroctví lidské myšlenky před slovy"*... má punc současnosti. Že i při zběsilém hektickém pádění dějin, civilizace, přeměn životních stylů, technologických inovací, informačních sítí a propojených dálnic zůstává mnohé dnes na tomtéž bodě jako r. 1620? Že tomu tak nemůže být? To je jeden z mýtů, který se týká vědy.

Další citovaná slova nebyla vyřčena žádným ze současných představitelů české vědy, rektorů vysokých škol. Jsou *verbis expressis* vytištěná v Baconově Novém Organonu (stať 91): *"Rozvoj věd je zadržován i tím, že práce a úsilí tohoto druhu nejsou vůbec odměňovány. Odměňování totiž naprosto nezávisí na těch, kdo vědy pěstují. Vědy rozvíjejí lidé s velkým nadáním, platy a odměny za vědy jsou však v rukou vládců a jiných vznešených mužů, kteří mají sotva prostřední vzdělání, a jen zřídka vzdělání nadprůměrné. Nejenže se za pokroky ve vědách neodměňuje, nýbrž odpírá se jim dokonce i veřejné uznání. Přesahují totiž chápání většiny lidí a větry běžného mínění je snadno zavanou a uvedou v zapome-*

nutí. Není tedy divu, jestliže nemá úspěch taková věc, která se netěší úctě."

Podobné status quo, které se staletími, jak se zdá (v Čechách však určitě), nemění, je jakýmsi pekuniárním dinosaurem, který se vytrvale pase na našich luzích. Kdo se s ním rozžehná, buď suď. Myslíme si, že sami vědci propadli určité odevzdanosti a nechajísi líbit různá moudra pseudovědeckých krasoduchů, kteří veřejně mínění otravují svými větry (názory), že *"mezi vědci a šamaný vlastně žádný rozdíl není"*. Od takových lidí by bylo na místě žádat konkrétní jména šamanů, kteří přispěli k rozvoji televize, auta, elektroniky atd. V případě jejich nedodání, uvedené věci u nich "vypnout z provozu" a ponechat jim pouze ty artefakty a ty postupy, které skutečně dílem šamanů jsou. Snad jedině tak by možná pochopili, že tu přece nějaký rozdíl bude.

Mýty o vědě a mýty vědců

Bylo by bezesporu možné sestavit předlouhé seznamy mýtů veřejnosti o vědě a vědách, jakož i mýtů vědců o mimovědeckých fenomenech, faktech, dějích. Pro nás mají však největší význam mýty vědy samé – mýty vědců, kteří bádají, analyzují, syntetizují – o sobě samé, tj. o svých možnostech, o svých poznávacích "nástrojích", o své společenské úloze a pod.

Z mnoha příkladů "prvního koše" by bylo možno poukázat na určité mýty, které jsou u vědců spjaty s hodnocením a praxí politiky. Jde tu v podstatě o nepřípustný přenos způsobu práce vědce na způsob práce politika. Vědci se velmi často zdá, že v politice by měl platit pouze odborně zdůvodněný problém, reálný důkaz, argument a protiargument, diskuse k věci, v níž se hledá konečná podoba rozhodnutí, zákona. Je dobré, obsahuje-li politika tyto věci. Protože však není jen správou věcí, nýbrž i bojem o moc, musí zahrnovat i okruh praktik, které jsou pro vědecké postupy neakceptovatelné. Svou roli zde hraje i doba, ve které vítěze na hospodářských a jiných kolbištích určuje rychlost, s jakou se zareaguje, což může vést k určení cesty k rozvoji v dílčích podmínkách a v budoucnu k potřebě přehodnocení výchozích premis. Uvedme jako příklad záplavy a rozvoj sídel v aluviích vodních toků (text v rámečku).

Profesionální technologický konsensus stoleté vody se stává mýtem, který na svém počátku, v podobě vize, vytlačil transgenerační zkušenost se záplavami v prostředí jako mýtus. Stalo se tak prostřednictvím řady přesně naměřených čísel, která byla kratší než aby zaznamenala jeden cyklus malého pluvialu a jeho mezidobí. Nyní se volá po formulaci zkušenostní zpětné vazby jak hospodařit v aluviálním prostředí a jak ho spravovat. Dění v krajině, způsoby činnosti v krajině je třeba přehodnotit, jeho normativy přepracovat.

Mýty vědy o sobě samé

Dotkneme se "koše" posledního. Mýtů vědy o sobě samé. Těch pak zvláště z aspektů odbornosti ekologické a krajinněekologické. Zdaleka ne triviální otázkou je, jaký je mechanismus vzniku podobných mýtů. Jakými obecnějšími společenskými, kulturními procesy jsou uváděny v život, posilovány nebo naopak, utlumovány. Do jaké míry ovlivňuje jejich vějíř "duch doby". Jde pouze o náš předpoklad, naši hypotézu, že vše následující je kvasnou půdou pro jejich tvorbu: silné mediální tlaky, vynášející jakýkoliv rychle dosažitelný úspěch, různé a velmi početné výzkumy veřejného mínění kultivovaného medializací, nejrozmanitější prognostické publikace, co všechno nastane v jednotlivých oblastech lidských činností za deset, dvacet, třicet let. To všechno může vyvolat u samotných vědců představu, že lze přistupovat k věci více pragmaticky, tj. operovat s pozitivními výsledky jakékoliv lidské aktivity bez podrobných rozborů příčin a souvislostí. Někdy pragmatická volnost může vyvolávat klam, novou představu, že je na místě trochu upřednostnit kritické myšlení a statistické analýzy na úkor kvalifikované intuice, bezprostředních vhledů do věci a procesů. Tomuto procesu napomáhá reálná omezenost lidské bytosti. Ta je schopna pojmout jenom jistý větší počet veličin, operovat nimi v různých podobách provázanosti, přikládat jim správnou váhu při měnících se vnějších okolnostech. Navíc, jednotlivé informace a jejich soubory mohou být nejen různorodé, nýbrž i vzájemně rozporné...

Je jistě pozitivní, přicházejí-li dnes především mladí ekologové s různými vizemi a programy o rozvoji makroekologie, o studiu makroekologických jevů a procesů ve velkoprostorovém měřítku, rozumí se i ve velkém časovém měřítku. Studium třeba území jižní Afriky, Kavkazského regionu, Pobajkalí může být pojaté převážně biologicko-ekologicky. Je zde však i druhá možnost, která by se dala nazvat hlubinná mikroekologie, ekosystémová ekologie a pod. Ta zkoumá prostorové a funkční celky, nikoliv však pouze z jednostranných hledisek jednotlivých vědních disciplín, ale jako průniky, např. biologie a kultury krajiny.

Dotýkáme-li se tu mýtů, neměli bychom přehlížet mnohé naše neuzavřené stránky, nedokončená díla. Jeden příklad za všechny: *Gabčíkovo*. Ve své době bylo ekology sepsáno několik scénářů s více či méně katastrofickou vizí budoucnosti. Co se všechno stane, bude-li velké technické dílo na Dunaji postaveno. Dílo bylo dokončené, je v provozu, a bylo by na čase znovu položit na stůl všechny ekologické prognózy a porovnat je se současným stavem. Najít nejen míru odchylek teoretických (někdy i pseudoteoretických) předpokladů od dnešní situace, nýbrž pokusit se i najít příčiny omylů, včetně dnes

Záplavy a rozvoj sídel v aluviích vodních toků

V minulém tisíciletí docházelo zhruba po jednom a půl až dvou stoletích k nebývalému vystupňování srážkové činnosti, které se koncentrovalo do přibližně čtyřicetiletých period. To úzce souviselo se zvýšenou četností velkých vod v hydrologickém režimu toků (přesněji Vašků, 1997).

Zkušenost s nebývale vystupňovanou srážkovou činností se časem vytrácela z historické paměti obyvatel, několika generací hospodářských manažerů, až se vytratila docela. Toto ochuzení paměti, spolu s tím, že vodní toky sehrály významnou roli v rozvoji průmyslu, zejména energetiky a čistoty prostředí, vyústila v 19. a 20. století k rozšíření trvalé zástavby, mnohde až na samé břehy potoků a řek.

V mezičase vznikly normované úpravy prostředí, založené na pravděpodobnosti "stoleté vody". Koncem 90. let 20. stol. došlo k nepředvídanému vystupňování srážkové činnosti spojené s rozsáhlými záplavami na různých místech Evropy. Najednou se nejen z laických výkladů, ale i z odborných představ, že *stoletá voda přichází jednou za sto let*, stal mýtus. Vznikl z pokusů sešněrovat hospodaření v přírodním prostředí technologickými normami podloženými krátkodobou sérií naměřených údajů a zapomenutou zkušeností. Minimálně jedna generace ponese na svých bedrech likvidaci škod. Nápravy mají další konsekvence. V České republice např. regulují zaměstnanost a odčerpávají peníze daňových poplatníků. A přitom stačilo "tak málo" – více si všimnout, jaké bylo rozložení zemědělských a lesních ploch v aluviích vodních toků v dobách našich předků, kteří dovedli záplav dokonce využívat k oživení produkce a tomu přizpůsobit lokalizaci nových staveb a technických úprav v území.

(Poznámka: Pro zajímavost: Kdybychom přepočítali dvěstě let dlouhodobého cyklu na čtyřletá volební období naší politické reprezentace, zjistíme, že by se politici mohli vystřídat 50-krát. K vystřídání odborníků, kteří by byli cca 30 let aktivní ve své profesi, by došlo zhruba 6 – 7-krát.)

už zjevných mýtů. Pokládáme tento proces za velmi významný z hlediska rozvoje samotné teorie ekologie krajiny, za velmi významnou dlouhodobou zpětnou vazbu mezi vědou a praxí v krajině, umožňující snižovat rizika do budoucna. Řekli bychom, že je to naše nejsvatější povinnost. Počítat s tím, že v rámci makroekologických výzkumů střední Evropy se do věci západu pustí ekologové z jižní Afriky nebo z Kavkazského regionu, by nebylo asi příliš na místě.

V úvahách o mýtech nezapomeňme na další okolnosti, které obrazně přibližují následující příklady:

- Pro tvorbu mýtů je vhodným prostředím uzavřenost vědecké komunity. Vědecký výzkum dnes v rámci EU nezná sice žádných hranic, pro volný pohyb vědců

neexistují žádná omezení, ale pro každého vědce je dnes mnohem těžší přejít odkudkoliv z Evropy na pražskou univerzitu než v době renesance.

- Aristoteles ve svém díle o dějinách zvířat učinil poznámku, že delfíni mají svůj specifický jazyk. To bylo více než tisíc let pokládáno za Aristotelův výmysl. Mýtus. Teprve v padesátých letech minulého století vědci přiznali, že pravdu měl velký řecký myslitel.

Ekologické vědy nejsou ani nadpozemské ani pozemské mocnosti. Ekologové sami by měli zachovávat uměření a nepropadat iluzím, mýtům, že jsou schopni podat výklad o tom, jak "absolutně" funguje krajina, ať už česká, slovenská, německá, ruská. Možná i samo slovo *fungování* svádí k nesprávným závěrům. Jsou představiteli nové vědy o prastarém předmětu. Ta věda sama učinila první kroky a dlouhá, předlouhá cesta jí zbývá, aby byla schopna sestavit ucelený příběh o krajině jako velmi složitém a jemném předivu ekologických a kulturních

fenomenů, systémů, v nichž své místo najde i to, co označujeme slovy *vůle k činu*, *imaginace* a *zázrak*. Nebo cyklus ekologicky prostých lidských radostí.

Literatura

Bacon, F.: *Nové Organon*. Svoboda Praha, 1974, s. 102 – 118.
 Vašků, Z.: *Naše malé pluvíaly*. *Vesmír*, 76, 1997, 9, s. 512 – 515.

PhDr. Miroslav Gottlieb, Ústav ekologie krajiny AV ČR, Na sádkách 7, 370 05 České Budějovice

Mgr. Irena Hanousková, Ústav ekologie krajiny AV ČR, Na sádkách 7, 370 05 České Budějovice
 E-mail: irenaha@uek.cas.cz

Dunaj v miestach budúcej zdrže Gabčíkovo

